

svensk krigsrätt, anklagad och dömd för feighet. 1813 fick han av ryske tsaren lov att från fångenskapen bege sig till Stockholm för att höra hovrättens frikännandedom, men han dog dagen före.

Kring kyrkogården rörde sig på 1970-talet många prostituerade i åtsittande kläder.

11. **Johannes kyrka.** Slottssekreteraren och rådmannen Johan Furubom byggde ett gulmålat kapell i trä för begravingar, som stod från 1651 till 1890. Kapellets sista enkla orgel från 1821 finns i dag i Djurö kyrka. Klockstapel från 1693 står ännu kvar.

Från 1750 framstår Johannes som en självständig församling, avsondrad från Jacobs med gräns längs Brunnsgatan. Staden växte och Gustav III planerade en esplanad mellan slottet och Haga som skulle gå här. 1782 utlystes en tävlan om en ny stenkyrka. Jean Eric Rehns ritning "gillades" av Gustav III, som 1783 lade ned en grundsten med pomp och ståt. Men av denna lysande teater-tablå blev ändå intet. 30 år senare grävde man upp nya grunden och den nedlagda lådan med medaljer och mynt.

Den nuvarande imponerande kyrkan, hög och smal i nygotisk stil, är byggd 1884-90 och ritad av den unge arkitekten Carl Möller, gift med Harriet Bosses syster. Kyrkan ligger, ensamt i Sverige, i nord-sydlig riktning. Interiören har ovanligt starka färger, främst gult och blått, men också blå-grått och rött på murytorna. Idén till korvalvets blå himmel med guldstjärnor har följt med från det gamla kapellet. Moses' och Johannes' statyer bevakar ingången. Kyrkan är inte uppkallad efter S:t Johannes (trots att det namnet syns på anslagstavlan). Sannolikt är det ovannämnde *Johan* Furubom som ligger bakom namnet. Polska kyrkan verkar här, med 500 pers. i högmässan.

12. **Johannes brandstation.** Katarinas dö är en månad äldre än Johannes' och har en ärofullare historia. Den lyckades stoppa en storbrand i Tyska kyrkan 1878 och fick ett ståtligt diplom av Kaiser Wilhelm.

När Eldkvarn brann 31 okt 1878, kom Johannes brandkår fram först efter 47 min, och då var det för sent. I Johannes byttes hästarna ut mot bilar på 1910-talet och släckarbilarna försvann 1976. Ferdinand Broberg har ritat ombyggnaden 1909-11. Det gamla tornet står kvar.

Det finns ett skyddsrum för 10.000 personer i underjorden samt en larm- och sambandscentral.

13. **Drottninghuset,** Johannesgatan 16. Björn Hallerdt har skrivit en historik över Drottninghuset. Karl XI:s dansködda gemål, Ulrika Eleonora d ä, lät bygga detta hus 1686, ritat av Mathias Spihler, för "fattige officerares, prästers, hederlige borgares och kongl. betjäntes änkor och döttrar". Männen hade ju myllrats ned några meter från porten. Huset renoverades under 1700-talet och även på nytt i våra dagar, men exteriören är väl bevarad. Mot Drottninghusgränd har en pasticherad flygel byggts upp med vackra tvårummare.

Josabet Sjöberg, 20-årig musiklärarinna och målarinna i smyg, hade en mormor här 1820-31 och tecknade då av interiörerna. Det är möjligt att Josabeth idylliserat och rensat ut litet i sina bilder. Det finns fortfarande en blå salong, som är gustaviansk, och en empiresalong. Takstolen står kraftigt synlig över den stora festsalen. Nedre våningen bestod fram till 1920-talet av salar med inbyggda bås för de gamla damerna, som hängt upp skynken i glada färger. Drottninghuset drivs f.n. av en stiftelse. Förut fick endast kvinnor bo här, men numera även en och annan karl.

I ett enkelt hus i kvarteret Torkan nära Drottninghuset bodde den spåkunniga mamsell Arvidsson, känd från Verdi's opera Maskeradbalen. Hovet med Armfelt, Schröderheim, Oxenstierna m.fl. konsulterade henne flitigt om framtiden. T o m Gustav III lär ha varit där förklädd. Hon var spion i ett Stockholm, som kryllade av angivare. Hon utnyttjade t.ex. sin styvfar och sin hyresvärd, som båda tjänstgjorde i Gustav III:s kök. Hon förmedlade sedan upplysningarna om hovet och Ridarhuset mot betalning. (Kvartersnamnen Vätan och Torkan har med Träsket att göra.)

14. **Johannesgatan.** Flera vackra hus, men inte alla, har fått behålla sina stuckdekorationer. Hjalmar Söderberg förlade flera av sina romaner hit, bl a "Den allvarsamma leken". Lydia Stille bodde här

15. **Johannes plan - Malmskillnadsgatan.** Brunkebergsåsen delade i äldre tid Norrmalm i två delar, västra och östra malmen. Malmskillnadsgatan på åsens rygg skilde de båda malmarna åt.

Det ståtliga hyreshuset **Johannesplan 1** är byggt i nyrenässansstil med rikt skulpterad fasad och elegant smidda balkonger. Det är ett av Stockholms mest överdådigt dekorerade bostadshus, en skapelse av ornamentbildhuggaren Axel Notini, se "stuckatören" nedan. Man ser det vackert

svängda hörnet, hur dess takgesims bärs upp av fyra barbröstade karyatider. Ur fasadens nischer träder fram två barnfigurer, en försedd med filosofbyst och uggla, en med hammare och städ. I den runda vestibulen finns marmorerade väggar, indelade av joniska pilastrar, tak- och väggmålningar och ett mångfärgat mosaikmönstrat golv. Förr stod gipsskulpturer av antika gudar i de smala väggfälten, och *några av dessa sägs av Stadsmuséet skola återställas!?* I ovalen till vänster om trappan är en portvaktsslucka, som öppnades inifrån. Förr hade alla respektabla hyreshusen en egen portvakt, som höll ordning på vilka som kom och gick.

Huset från 1889 i hörnet av Malmskillnadsgatan och David Bagares gata ser ut som en Vasaborg med kraftigt hörtorn och ankarslutar. Slätputs och grov spritputs samverkar fint i fasaden.

16. **Malmskillnadstrappan** intill norra Kungstornet från 1920-talet. Kungsgatan, f d Lutternergatan, grävdes ned genom Brunkebergsåsen 1905-11, då Malmskillnadsgatans och Regeringsgatans broar också gjordes. Gatans slänter började dock inte bebyggas förrän på 1920-talet efter Sven Wallanders stadsplan. Han ritade själv också det norra tornet. Huset till höger om trappan är Centrumhuset 1929-31, ritat av Cyrillus Johansson i nästan kinesisk stil. Om man går närmare syns att fasaderna mot trappan och Kungsgatan är dekorerade med små relieftegel med en mängd figurscener ur stockholmslivet.
17. **David Bagares gata** hette förut Dödgrävargatan, vilket kanske inte var så naturligt invid en kyrkogård. Vid korsningen med Regeringsgatan låg Topsy Lindbloms "Nalen" (International). Efter en tid med Lewi Pethrus har nu SAMI tagit över och renoverat kraftigt. Längre ned i backen låg ett annat danspalats "Sveasalen", nu försvunnet. Huset utefter Regeringsgatan har lyckligtvis inte drabbats av rivningsvågen och ser fortfarande ut ungefär som gamla Klara gjorde förut.
18. Ovanför Brunkebergstunnelns norra mynning ligger det ljusa "**Stuckatörens hus**", överlastat med dekorationer. Där bodde Axel Notini, född 1842, son av en italiensk invandrare. Hans verkstad var från 1875 stadens flitigast anlitate stuckatörfirma. Bostadsbygget nådde en topp på 1880-talet, och tidens arkitekter älskade dessa karyatider och andra sagofigurer, tills Clasons och Östbergs generation satte stopp för utsvävningarna. På en del hus har dekorationerna senare skrapats bort. Notini hade skapat t ex ljuvt leende jungfrur, högmögiga solrosor, blyga näktergalar och förströdda änglar med kupade ögonlock. Gudomliga följeslagare, dvärgar och sjöodjur satte huset i förbindelse med saga och legend. De fanns även interiört - i ett paradrum sades klänga "en häpnadsväckande mängd imbecilla tomtar". Ingen ville emellertid på senare år beställa denna renässansmytologi i gips och betong, varpå Notini gick i konkurs och måste sälja sitt eget hus. Innan Stadsmuséet grep in, var huset hotat av de rivningar som drabbat t ex angränsande Chico Bar (med Stockholms första pommes frites) och Dambergs med sina 3 restaurangvåningar, som bl a frekventerades flitigt av Radiotjänst på Kungsgatan 8, t ex av Sven Jerring.
19. **Brunkebergstunneln** mellan Tunnelgatan och David Bagares gata konstruerades 1884 av kapten Knut Lindmark, som 1883 byggt Katarinahissen. Tunnelbygget tog 4 år och blev mer komplicerat och kostsamt än man räknat med. Man träffade på dåligt berg på mitten (amfibolit) och det måste skaffas fram extra pengar för slutförandet. Under fyra månader användes en frysmaskin från England, som på natten frös väggarna i tunneln till minus 18° så att gruset kunde schaktas bort under dagen. 1886 passerade mer än en miljon personer, men tunneln blev aldrig en sådan succé som Katarinahissen. Ekonomin blev så svag att byggaren själv fick stå och inkassera 2-öringarna. Hissen och tunneln kallades "Lindmarks upphöjelse och undergång"
20. **Lambyska verken** bryggde öl en gång och fick i modern tid ge namn åt en krog
21. Det finns nu tre st "**Plaza**"-hotell - närmast Crystal Plaza (f.d. finska Karelia) samt dessutom Stockholm Plaza och Sergel Plaza
22. **Eriksbergsplan.** Hörnhuset, där SL förut haft sitt huvudkontor, var 3 ggr större innan lokstallarna byggdes och hade då två (i st. för nu ett) hästspann på taket. Det andra står nu på Cirkus' tak. Skulpturerna av Beijermark på Eriksbergsplanen symboliserar hjul och transport.
- På platsen för Timmermansorden (arkitekt : Claesson) låg tidigare en stor restaurang, Eriksberg

24. Träsket. Utdrag ur Staffan Tjernelds bok "Stockholmsliv" ca 1950

Titlar man på en 1700-talskarta över Stockholm hittar man i den stora sänkan nedanför Eriksbergsområdet och de höjder där nu Engelbrektskyrkan står, en sjö av ganska försvarligt format. Nordspetsen låg ungefär vid nuvarande Odengatan och sydspetsen vid hörnet av nuvarande Tegnér- och Birger Jarlsgatorna. "Stora Träsket" kallades sjön och den rann av åt två håll ~ en bäck sökte sig till Norra Brunnsviken och en ner mot Nybroviken. Efter den senares lopp läser man på kartan: "Rännilen som skiljer Norrmalm från Ladugårdslandet."

Träsket blev genom ständiga fyllningar allt grundare och Rännilen som skilde de båda stadsdelarna åt blev här och var överbyggd. Men ännu 1850 gick den sanka däliden genom staden.

Rännilen hade i nedre delen haft ett mera bestämt lopp, men i sin övre del var den lätt att finna. Parallellt med den löpte Stora Träskgatan som förband Humlegårdsgatan med det strax intill Träsket belägna Träsktorget. Särskilt stor och märklig var inte gatan. En av de mera markanta byggnaderna var den gamla polisfinkan, ett lagt stenhus med gallerförsedda gluggar, som låg där Tryggska tegelhuset nu ligger. Men gatan hade en mycket viktig funktion: den skulle på vintern vara en snabb förbindelse med Träsket, över vars is körtrafiken till tullen gick. Detta var ingen dum genväg, hästen slapp dra lasset över Brunkebergsbackarna, som i halt före kunde vara rätt svårforcerade. Och vintertrafiken var överhuvud livlig ~ då gick färden både mjukare och snabbare än på sommaren.

Träsktorget, som låg inkilat mellan de branta slutningarna från Johannes kyrka och Eriksbergsområdets höjder, var en ganska stor plats ~ sydändan nådde ända ner till nuvarande Jutas backe ~ men en utkant av staden som man på 1850-talet inte gärna besökte. Den gav ett rusligt intryck.

Här på Träsktorget hamnade 1810 stadens straffredskap efter att under de gångna århundradena ha placerats på det ena torget efter det andra, senast Packartorget, alltså Norrmalmstorg. Från mitten av 1830-talet finns en skiss över Träsktorget, där straffredskapen är noga markerade. Där står spöpålen och skampålen med sina halsringar av järn, där står den fruktade Kopparmatte, stadens respektgivande "justitiebeläte", som gjutits i mässingsmalm redan 1647 och som ännu står i stadens rådhus till skräck och varnagel. Om det nu hjälper! Där sågs också trähästen, på vars vassa rygg bland andra de fick rida, som gjort sig skyldiga till djurplågeri.. Senare tycks denna en av "stadens klenoder" ha plockats bort.

På pålarna satt spikade förtenta järnplåtar, gulbruna av rost, med namn på dem som dömts till schavottering. "Största delen voro dömda för förfalskning eller voro förrymda bankruttörer, men bland namn, som sålunda prisgivits åt offentlig vanära, funnos många kända personer, såsom Johan Jakob Anckarström, Mauritz Armfelt och Magdalena Rudenschöld". På 50-talet stod endast spöpålen och skampålen med järnplåtarna kvar. Kopparmatte var uppsatt på den ena av pålarna.

Spöstraffet upphävdes 1855, men ännu i januari 1857 stod både spöpålen och skampålen kvar på Träsktorget. En bevarad skamtavla berättar att en arrendator dömts av Stockholms rådhusrätt att "ställas för en påle i halsjärn på torg att skämmas i 2 timmar". Av andra liknande tavlor att döma skulle åtminstone skampålen ha stått på Träsktorget ända till 1864.

Renhållningen och speciellt latrintömningen hade i Stockholm länge varit ett bedrövligt kapitel. Något bättre hade det väl blivit efter koleraåret 1834, då säkert just de här och var i staden belägna avstjälpningsplatserna verksamt bidragit till att sprida farsoten. Men på 50-talet var det alltjämt mycket som brast. Felet låg nog främst i själva systemet ~ renhållningen var lämnad på entreprenad till privatpersoner, som ju i första rummet inriktade sig på att göra förrättningen så billig som möjligt. Det blev den nog också, för entreprenören, som i allmänhet hämtade sin personal—renhållningshjonen—från de absoluta bottensikten. Det var straffade och socialt avsigkomna av olika slag som engagerades för detta djupt föraktade arbete. De inlogerades i en barack som låg vid Träsktorgets södra sida, i hörnet av Stora Träskgatan. Åtminstone måste de kvinnliga hjonen haft sin bostad där, ty på den förut nämnda skissen över torget från 1830-talet har hörnhuset fått den mycket rättframma påskriften »skitbärarkärringarnas bostad». 1859 övertogs renhållningen av kommunen.

Att nu försöka föreställa sig det liv som dessa människor levde är nästan omöjligt. För att inte tala om de interiörer som baracken vid Träsktorget måste ha erbjudit. Det sista världskrigets koncentrationsläger är väl det enda som kan tänkas i någon mån påminna om dem.

Arbetet gick så till, att hjonen, av vilka de flesta tycks ha varit kvinnor, skickades ut två och två på staden bärande en stång på vilken tunnan hängdes. Det var naturligtvis meningen att tömningen skulle ske nattetid, men trots mängder av förordningar och påbud utsträcktes tömningen till stora de-

lar av dagen. Så det var intet ovanligt, att man på de mest trafikerade platserna under till exempel en vårpromenad mötte en sådan stinkande transport.

Och även om tömningen verkligen ägde rum på natten blev den ändå ofta störande. »Deras nattliga besök var alltid motsett med oro. Ringklockor vid portarna funnos ej, endast portklappar. Först bultades med klappen, och då ej genast ett ljus syntes i ett fönster, togo de till stängen och dundrade därmed på porten. Alla invånare i huset och i de kringliggande väcktes. I många hus låg klosetterna på vinden. Då skulle de tjänstförrättande forsla sin börda utför trapporna, och olyckor inträffade». Värst var det med de uppträden, som särskilt kvinnorna ställde till med. De var fruktansvärda att höra och det gick så långt, att folk förbjöds i lag att »okväda hjonen», för att man därigenom skulle försöka undvika de värsta sammanstötningarna.

På vintern kunde tömmarna lämna stängen hemma och de tog i stället en kälke på vilken tunnan placerades, nödtorftigt dold under en gammal mattstump. En stor del av dessa stackars människor var som man förstår svårt alkoholistiska, något som inte blev bättre av att det i vissa kretsar hördes till god ton att bjuda tömmarna på en sup. De blev alltså ganska påstrukna. En färd utför någon av de branta Brunkebergsbackarna i isföre med en full tunna på kälken var då ett allvarligt hot mot trafikanterna. Och alltför ofta hände det också, att ekipaget gick över ända vid foten av backen.

En avigsida med systemet var ju också att tömmarna var straffade personer, som genom sina vandringar genom husen fick en utmärkt lokalkännedom och många goda uppslag till nya brott.

Tömningen av tunnorna skedde på olika håll i staden, vid »Flugmötet» på Kornhamnstorg, vid Nybroviken och i »Katthavet» vid Packartorget. Men då husägarnas protester till slut blev för högljudda, flyttades denna tömningsplats ~ det torde ha varit i slutet av 1830-talet ~ till **Träsktorget**, där det vid stranden av Träsket byggdes en tippbrygga. Varefter hjonen kunde späda på det kvantum brännvin de fått under arbetet vid besök på krogen, som låg vid torgets östra sida.

Någon naturskön vattensamling var som man förstår inte Träsket. Trots att sjön användes som avstjälpningsplats, hände det ungefär vid samma tid, att pigorna på Eriksbergs gård gick ner till stranden för att klappa kläder.

Uppgründningen gick senare snabbt, och en bit in på 1900-talet var området en mycket oregelbunden kåkstad, där vattensamlingarna på hösten var enda minnet av den gamla sjön.

25. Katthavet

Den innersta delen av Nybroviken hade länge varit en typisk småbåtshamn. När ett par gnisslande luckor fälldes upp mitt i den ganska rangliga Nybron—som låg just i nuvarande Nybrogatans förlängning mot Arsenalsgatan—hade mindre skutor och tvåmastade "storbåtar" från skärgården kunnat ta sig in i hamnbassängen och förtöja ända inne vid Packartorget (nuvarande Norrmalmstorg), där de torkade gäddorna eller den salta strömmingen kunde sättas i land. Efter norra sidan av hamnbassängen löpte långa träbryggor, som var en trevlig mötesplats för dem som inte gjorde någonting, vilka var ganska många i en stad där arbetsdagen var så lång att det knappast lönade sig att arbeta.

Men stadens renhållning var usel och vid Packartorget fanns en soptipp, som inte bara förpestade grannskapet, utan också sakta men säkert fyllde ut hamnbassängen. Fram mot mitten av 1800-talet hade det gått så långt, att den förvandlats till en stinkande, stillastående vattensamling, som sakta späddes på av rännilen från Träsket. Då började de ganska okänsliga stockholmarna att reagera och man beslöt fylla igen Katthavet, som den inre viken döpts till på grund av alla döda husdjur där.

Ar 1850 gick en ung man omkring i Stockholm som hette Knut Malte Forssberg. Han var tjuogett år och fullständigt okänd, tills det plötsligt blev bekant, att han inte bara deltagit utan också vunnit högsta priset i den stora internationella arkitekturpristävlan, som under baron Haussmanns ledning utlysts för att ordna Boulognerskogen i Paris. Han hade fått 10.000 francs, en mindre förmögenhet på den tiden, och eftersom Knut Malte Forssberg var en typisk svensk, reste han raka vägen till Paris och lyckades på rekordtid göra slut på det stora penningpriset.

Forssberg trasslade sig emellertid hem och fick omgående i uppgift att förvandla Katthavet till en park, "Nybrosgården". Där fanns enligt hans egen uppgift vid starten "två stora sophögar mellan stinkande vattenpölar och stenmassor i oändlighet", men eftersom Forssberg i egenskap av arbetsledare var på platsen från fem på morgonen till åtta på kvällen gick arbetet raskt undan, allrahelst som han krävde att få tjuo man utbytt för att de var för lata. Redan 1853 kunde också parken öppnas, vilket för den tiden var ett hisnande arbetstempo. Fem år senare kom i all tyshet statyn av vår berömda kemist dit, och så var alltså Berzelii park för lång tid framåt infogad i stadsbilden.